

ENDÜSTRİ DEVRİMİ SONRASINDA EMEĞİN İSTİSMARINI BELGELEYEN İKİ ESER: GERMİNAL ve DOKUMACILAR

Yrd. Doç. Dr. Adnan MAHİROĞULLARI*

ÖZET

Avrupa'da Endüstri Devrimi sonrası ortaya çıkan yeni çalışma ilişkileri emeğin istismarına neden olmuş; söz konusu istismar kendini uzun mesai saatleri, düşük ücretler, hijyenik olmayan işyerleriyle hissettirmiştir.

Bu makalede, Sanayi Devrimi sonrası Fransa ve Almanya'da yaşanan emeğin istismarını, "Germinal" ve "Dokumacılar" adlı eserlere başvurarak açıklamaya çalıştık.

RESUME

Les Deux Oeuvres: "Germinal" Et "Les Tisserands" Documentant L'exploitation Du Travail Apres La Revolution Industrielle

En Europe, les nouvelles relations de travail qui ont apparü après la Révolution industrielle ont causé l'exploitation du travail. L'exploitation dont il s'agit, s'est fait sentir par les durées de long travail, les salaires bas et par les entreprises non hygiéniques.

Dans cet article, nous avons taché d'expliquer l'exploitation du travail en France et en Allemagne, en ayant recours aux œuvres intitulées « Germinal » et « Les Tisserands. »

GİRİŞ

Devrimi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında "buhar makinası"nın icadı ile önce İngiltere'de, daha sonra Kara Avrupası ve Amerika'da başlayan, ekonomik ve sosyal yapıda köklü değişimlere neden olan bir süreçtir. Bu süreç, kuşkusuz beraberinde insanlığa birtakım nimetler sağladığı gibi, bazı külfetlere, sıkıntılara da neden olmuştur. Charles Dickens, Endüstri Devrimi'nin neden olduğu nimet/külfet çelişmesini, "İki Şehrin Hikayesi" adlı eserinde "Zamanların en

* Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

iyisiydi, zamanların en kötüsüydü; aydınlığın ve karanlığın mevsimiydi; umudun baharı, umutsuzluğun kışıydı.” diyerek gayet veciz bir şekilde dile getirmiştir.

Endüstri Devrimi sonrası, üretimde makinanın yoğun olarak kullanımıyla kitle üretimine geçilerek mal bolluğu yaşanmış; böylelikle birim maliyetin azalması, keza mal arzının artmasıyla fiyatlarda önemli derecede düşüşler yaşanmıştır. Diğer taraftan, buhar makinasının ulaşım araçlarında da kullanılmasıyla, şehirler, hatta ülkeler arasında, kısa sürede ucuz ve rahat seyahat etme, üretilen malları diğer ülkelerde pazarlama imkânı giderek artmıştır. Bu sayılanlar, Endüstri Devrimi'nin “nimet”ler cephesinde sıralanırken, “külfet”ler cephesinde de, kuşkusuz kötü çalışma koşulları, düşük ücretler, dolayısıyla emeğin acımasızca yaklaşık yarım yüzyıl istismar edilmesi/sömürülmesi yer almıştır.

XVIII. yüzyılın sonlarında başlayıp XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde giderek yoğunlaşan emeğin sömürülüşü, aynı yüzyılın başlarında realist/naturalist yazarların kaleme aldığı eserlerde ana ya da ikincil konuyu oluşturmuştur. O dönemde özellikle roman ve tiyatro türü, Hugo, Sthendhal, Balzac, Dickens, Dostoyevski, Zola, Malot gibi güçlü yazarların kalemlerinde "toplum"u çok yönlü olarak yansıtmaya başlamış; dolayısıyla realizm ve natüralizmin ürünleri olan eserler çağının yazılı "belge"leri; bu eserlerin yazarları da “görgü tanık”ları olmuştur.

Bu çalışmada, Endüstri Devrimi'nin geleneksel çalışma ilişkilerine getirdiği köklü değişim ve bu değişimin neden olduğu emeğin istismarı, XIX. yüzyıl Fransız ve Alman sosyal tarihiyle ilgili belge özelliği taşıyan iki esere; Emile Zola'nın "Germinal"i, ve Gerhart Hauptmann'ın “Dokumacılar” adlı eserine baş vurularak aktarılacaktır.

I-ENDÜSTRİ DEVRİMİ VE DEĞİŞEN ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ

1768'de James Watt tarafından “buhar makinası”nın bulunmasıyla başlayan ve emek yoğun üretimin yerini makine yoğun üretimin aldığı sürece Endüstri Devrimi denir. XVIII. yüzyıl, insanlık tarihinde “en çok değişen” ve buna bağlı olarak “çok şeyi değiştiren” (Ekin, 1994: 1), sonuçta önemli yapısal değişimlere neden olan iki “devrim”in ortaya çıktığı bir çağdır. Birincisi, "Endüstri Devrimi", ikincisi ise "Fransız Devrimi"dir. Endüstri Devrimi, üretimde makina kullanılarak geleneksel "üretim tarzı"nı, dolayısıyla

"ekonomik yapıyı"; Fransız Devrimi ise, çağlar boyu küçük değişimlerle sürüp gelen "monarşik" yönetim şeklini, dolayısıyla "siyasal yapıyı" köklü olarak etkilemiştir.

Gerek siyasal, gerekse ekonomik yapıda meydana gelen köklü değişim, ister istemez bu iki yapıyla yakın ilişki içinde olan "çalışma ilişkileri" üzerinde de etkili olmuş; ilişkilerde yeni dönüşümler ortaya çıkmıştır.

Endüstri Devrimi, tarım ekonomisi ağırlıklı toplumdaki, kütle üretim tarzıyla daha çok "mal" üreten endüstri toplumuna geçişi sağlayan bir süreç başlatmıştır. Bu süreçte, her şeyden önce, "işçi sınıfı" denilen yeni bir sınıf doğmuş; yeni sınıfla birlikte çalışma hayatının geleneksel aktörleri değişmiştir. Endüstri Devrimi öncesinin meslek kuruluşları olan "lonca"lar XVIII. yüzyılın sonlarında önemini yitirmiş; lonca sistemi içinde yer alan usta-çırak kavramı, yerini "patron-işçi" kavramına bırakmıştır.

Çalışma hayatının iki aktörü usta-çırak kavramının işçi-patron kavramına dönüşmesi sadece aktörlerin adının değişmesi bağlamında kalmamış; geleneksel çalışma ilişkileri döneminde usta-çırak arasında yüzyıllardır yaşanan ortak çıkarlara dayalı "dayanışma" olgusu, Endüstri Devrimi sonrası yeni dönemde "dikey çatışma"ya dönüşmüştür. Sanayi Devrimi sonrası geliştirilen yeni üretim tekniği (Fordist üretim tekniği) içinde aşırı iş bölümüne yer vererek işçinin hep aynı işi yapması "iş tatmini" olgusunu "iş tatminsizliği"ne, başka bir ifadeyle işçinin "işe yabancılaşma"sına neden olmuştur (Balcı, 1995, 7-10).

Endüstri Devrimi öncesinin esnek çalışma süreleri, yeni dönemde yerini "katı mesai" anlayışına bırakmıştır. Diğer taraftan, teknolojik gelişmeler sayesinde kütleli üretim tarzına geçilmiş; buna bağlı olarak işyeri ölçeğinde de değişim yaşanmış, "büyük ölçekli" işyerlerinin sayısı giderek artmıştır. Dolayısıyla üretimde makina kullanımıyla "emek yoğun" üretim tarzı, "sermaye yoğun/teknoloji yoğun" üretim tarzına dönüşmüştür.

Endüstri Devrimi'yle aynı yüzyılda gerçekleşen Fransız Devrimi de, sonuçları itibarıyla öncelikle siyasal yapıda, daha sonra ekonomik yapı üzerinde de etkili olmuş; siyasi liberalizmin açılımı "liberal devlet" anlayışı, beraberinde "iktisadi liberalizm" anlayışını da getirmiştir. Bu bağlamda, ekonomiye her türlü müdahaleyi reddeden "iktisadî liberalizm" anlayışı "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" (laissez faire, Laissez passer) mantığıyla uzun bir süre uygulamada kalmıştır. İktisadi liberalizmle ekonomik

yapıda meydana gelen köklü değişim, kuşkusuz siyasal yapıdaki değişimle birlikte çalışma ilişkileri üzerinde etkili olmuştur.

Liberal düşünce sistemi, teorik olarak bireysel gayretlerin hem bireye, hem de topluma büyük yarar sağlayacağına inandığından, “çalışma koşullarını” işçi ve işverenin özgür iradesine dayalı, devletin taraf olmadığı “bireysel akit sistemi”yle düzenlemeyi öngörmüştür. Ne var ki, bu dönemdeki uygulamalara bakıldığında hizmet akitlerinin özgür iradeyle hakkaniyet ölçüsünde oluşacağı fikri teoriden öteye gidememiş, çalışma koşullarının şekillenmesinde tarafların iktisadî güç ve kudretleri birinci derecede etken olmuştur. Nitekim, “ücret”i yegane geçim kaynağı olan işçinin, üretim araçlarına sahip “sermaye” karşısında eşit güç oluşturamadığı, bu nedenle güçsüz kaldığı görülmüştür. Başka bir deyişle, ücret, işçinin çalışmasına bağlı bir gelir olduğu ve çalışmadığı takdirde gelir imkânından yoksun kaldığı sürece, bireysel akit sisteminde işçinin pazarlık gücünden bahsedilemez. Dolayısıyla bu dönemdeki “sözleşme özgürlüğü” giderek işverenlerin çalışma şartlarını işçilere “dikte ettirme” özgürlüğüne (Taşkent, 1993: 257) dönüşmüştür. Netice itibarıyla, koalisyon yasakları kalkmadan önce çalışma ilişkilerinin güç bakımından eşit olmayan taraflar arasında bireysel seviyede düzenlenmesi, o yüzyılda Endüstri Devrimi’nden etkilenen ülkelerdeki işçiler aleyhine istihdam ve sefalet boyutlarına ulaşan hayat şartlarıyla sonuçlanmıştır. Sömürü süreci, İngiltere gibi bazı ülkelerde nispeten kısa sürmüştür de Almanya ve Fransa gibi ülkelerde yaklaşık yarım asır gibi oldukça uzun sürmüştür.

II- ENDÜSTRİ DEVRİMİ SONRASI EMEĞİN İSTİSMARI

XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru “feodalite”nin tasfiyesiyle topraksız köylülerin kırsal kesimden büyük şehirlere, endüstri merkezlerine dalgalar halinde başlattıkları göç, Avrupa ülkelerinin çoğunda hızlı bir kentleşmeye neden olmuştur. Birbiri ardından süren göç dalgalarıyla kentlere gelen köylüler, yeni bir sınıfı “işçi sınıfı”nı oluşturmuşlardır. Kırsal kesimden endüstri merkezlerine gelenler, Sanayi Devrimi’nin bir bakıma simgesi olan fabrikalarda önceleri sıkıntı çekmeden çalışmaya başlamışlarsa da bir süre sonra emek arzı emek talebini aşınca bu defa işsizlik başgöstermiştir. Toprak mülkiyeti olmayan bu insanlar tamamen “mülsüzleşmiş” oldukları için kötü çalışma koşulları, düşüş ücret teklifleri karşısında tekrar köylerine geri dönme şansları olmamış; bu bakımdan, feodal dönemdeki “serf”lerin torunları olan bu yeni işçi kesimi, işverenin sunacağı tüm koşulları kabul etmekten başka bir seçeneği kalmamıştır.

Endüstri Devrimi sonrasında ortaya çıkan yeni çalışma ilişkileri, yasakoyucunun emeğin korunması, çalışma koşullarının insanileştirilmesiyle ilgili yasal düzenlemeler yapmasına kadar emeğin pek çok bakımdan istismarına/sömürülmesine neden olmuştur. Emeğin istismarı, hijyenik olmayan işyerleri, uzun mesai saatleri, düşük ücretler, bedensel ve ruhsal gelişimleriyle uyuşmayacak işlerde çocuk ve kadın işçilerin istihdamıyla kendini hissettirmiştir.

Endüstri Devrimi'yle ortaya çıkan yeni çalışma ilişkilerini inceleyen J. D. Chambers gibi pek çok sosyal siyasetçi XIX. yüzyılın ortalarına kadar "işgücüne hem uzun mesai yaptırıldığını, hem de zor şartlarda çalıştırıldığını" belirtmiştir. Emeğin istismarı gerçeğini Sidney Polard mecazi bir ifadeyle belirterek o dönemde "Sanayi işçisinin güneşli bir bahçede yetişmesine izin verilmemiş; ateş üstünde güçlü çekiç darbeleriyle dövülmüştür." (Uzun, 2000, 204) demiştir.

Bu dönemde, ucuz işgücü gözüyle bakılan çocuk ve kadın istihdamının; dokuma sektörü ve diğer bazı sektörde yetişkin erkek işçi istihdamından daha fazla olduğu görülmüştür. Çocuklarda işe başlama yaşı, koruyucu yasalar çıkana kadar, hatta yasa çıktıktan bir süre sonra da (Gülmez, 1983: 92) 7-8'e kadar indiği gözlemlenmiştir. Neticede, İngiliz İktisatçı Joan Robinson'un ifadesiyle Sanayi Devrimi'nin bedeli, "İşçilerin suyunun çıkarılması pahası"ndan (Uzun, 2000, 210) başka bir şey değildir.

Endüstri Devrimi sonrası ortaya çıkan emeğin çok yönlü istismarı, o dönemde yaşayan araştırmacı/bilim adamının eserlerinde yer aldığı gibi yine aynı yüzyılda yaşayan bazı edebiyatçıların eserlerinde dile getirilmiştir.

A-GERMİNAL'DE EMEĞİN İSTİSMARI

Gerçekçiliğin ileri boyutu anlamına gelen natüralist akımın öncüsü Zola'nın, eserlerini bir bilim adamı titizliğiyle uzun araştırmalar, gözlemler, deneyler yapıp belgeler topladıktan sonra kaleme aldığı bilinen bir gerçektir. Nitekim Zola, eleştirmenlerce "işçi hareketleri" üzerine yazılmış romanların en geniş kapsamlısı sayılan Germinal'i yazmadan önce konu ile doğrudan ilgili II. ve III. İmparatorluk döneminde yapılan "işçi eylemleri" hakkında, bugün hâlâ Paris'te Milli Kütüphane'de saklı bulunan çok sayıda belgeyi incelemiştir. Yazar, maden ocaklarına inerek işçilerle ve işverenlerle günlerce yüz yüze görüşmeler yapmış, yine romanın teknik içeriğiyle ilgili olarak çağının

toplumcu yazarlarından Leroy-Beaulieu'nun "İşçi Sorunu", Laveleye'in "Çağdaş Toplumculuk", Simonin'in maden işçilerinin çalışma koşullarını ele aldığı "Toprakaltı Dünyası" ve Doktor Boens-Boisseau'nun "Maden İşçilerinin Hastalıkları" adlı eserlerini okumuştur.

Germinal'deki olay örgüsü tamamen "gerçek hayat"tan alınmış; 1870'li yıllarda Fransa'nın Kuzey bölgesinde Montsou Kömür Ocaklarındaki çalışma hayatı ve grevler romana konu edilmiştir. Diğer taraftan yazarın romanda kullandığı işçi ücretleri ve bazı temel tüketim mallarının fiyatları ile ilgili veriler, Ticaret Bakanlığı ve Çalışma Ofisinin verilerinden alınmış olup, o dönemin gerçek ücret ve fiyatlarını yansıtmıştır (Brizon, 1977, 443-444). Bu nedenlerle Germinal için, II. İmparatorluk döneminin tamamı, kısmen de III. İmparatorluk dönemi Fransa'nın "endüstri ilişkileri" hakkında güvenilir bilgiler veren bir "belge roman" (roman documentaire) olarak kabul edilmiştir.

Zola'nın, Germinal'i kaleme almasındaki en önemli unsur; işçilerin aldıkları düşük ücretler nedeniyle sefalet içerisinde yaşadıklarını gözler önüne sererek ilgililerin dikkatini çekmektir. 4 Nisan 1884 tarihinde meslektaş François Magnar'a yazdığı bir mektupta "Sefalet, acılarıyla, utanç verici yönleriyle tanındığı, varlığı kabul edildiği gün dindirilecektir. Germinal'de tek bir arzum var: Zavallı insanların acınacak durumunu gözler önüne sermek." diyerek Germinal'in kaleme alınış nedenini açıkça ifade etmiştir. Bu yönüyle Germinal, pek çok eleştirmen tarafından dönemin "sosyal tarihi" ve İkinci İmparatorluk yönetimini sorgulayan bir "iddianame"(acte d'accusation) olarak (Abastado, 1970, 5-54) kabul edilmektedir.

Romanda emeğin istismarı, elverişsiz çalışma koşulları, düşük ücret seviyeleri ve çok küçük ve ileri yaştaki insanların istihdam edilmesiyle kanıtlanmıştır.

1) Çalışma Koşulları

Endüstrileşme süreciyle birlikte, genel olarak çalışma koşulları uzun süre çalışanların aleyhine oluşmuştur. Hijyenik önlemlerden yoksun işyerleri, uzun mesai saatleri, zor işlerde, maden ocaklarında çocuk ve kadın istihdamı gibi hiç de insanî olmayan çalışma koşulları, roman sanatı çerçevesinde Germinal'de gözler önüne serilmiştir.

12.000 işçinin çalıştığı Montsou'daki Le Voreux ve Jean Bart Kömür Ocakları, iş güvenliği ve fiziksel bakımından madencilerin zor koşullarda

çalıştıkları işyerleridir. Zola, romana konu olan bu ocakları bizzat yeraltına inerek kendi gözüyle görmüştür. İşetme müdürüyle birlikte indikleri bir ocakta, müdür Zola'yı çalışma koşulları nispeten daha iyi ve nemsiz olan galerilere götürmek istemişse de o, oluk gibi sağanak halde suların damladığı, bir insanın ancak yatarak çalışmak zorunda kaldığı, 28 derece sıcaklıktaki nemli galerilerin de varlığına tanık olmuştur. Yazar, orada "gülümsediklerinde sadece gözleri ve dişleri parıldayan, yüzleri kara toza bulanmış forsalarla karşılaştığımı" dile getirmiştir. Zola, yerin 300-400 metre altındaki çalışma koşullarını romana aşağıdaki cümlelerle yansıtmıştır:

"Aşağıda sıcaklık 35 dereceye kadar çıkıyor, hava akımı kesiliyor, soluk alıp vermek öldürücü bir hal alıyordu. İşçiler daha iyi görebilmek için lambalarını başlarının yanındaki çiviye tutturmışlardı. Lamba kafalarını kızdırıyor, kanı beyinlerine çıkarıyordu. Burunlarının dibindeki kayadan su sızıyor, iri ve sürekli damlalar inatla hep aynı noktaya düşüyordu. Yarım saat içinde tepeden tırnağa ıslanmışlar, terden sıırıksıklam olmuşlardı. Her yandan ıslak kumaş kokusu yayılıyordu."* (s.37)

Sağlıksız çalışma koşulları, bu dönemde ister istemez bazı meslek hastalıklarını da beraberinde getirmiştir. Özellikle maden ocaklarında çalışanlarda "romatizma", küçük yaştan beri bu tip işlerde çalışanlarda kemiklerin gelişmemesiyle sonuçlanan "raşitizm", uzun işgünleri ve hijyenik olmayan çalışma koşullarının bir sonucu olarak "verem" işçiler arasında giderek artmış, bu hastalığın adı o yıllarda "işçi hastalığı" (maladie ouvriere) şeklinde anılır olmuştur:

"Tek derdim şu kör olası bacaklarım. Madende o kadar çok ıslandık ki, anlıyorsunuz ya, su iliğime kemiğime işledi. Gün oluyor bacağıma oynatırken danalar gibi böğürüyorum" (s.13)

"-Eskiden hiç öksürmezdim. Ama şimdi bir türlü kurtaramıyorum meretten.

"Öksürdükçe ağzından kan gelen ince uzun boylu, solgun benizli Philomene Levaque da burada çalışıyordu." (s. 59)

Mesai saatleri hakkında romanda ayrıntılı bilgi yoktur; ancak işçilerin sabah saat 4'te kalkıp işe gitmek için yollara döküldüğü (s. 16) görülmekte;

* Göndermeler için bakınız; **Germinal Tohum Yeşerince**, Çeviren Bertan Onaran, Yazko, İstanbul, 1981.

dolayısıyla o yıllarda günlük mesainin 14-16 saatten aşağı olmadığı (Brizon, 1977, 450) bilinmektedir.

2) Çalışma Yaşı

Düzenleyici ve korumacı önlemler içeren "iş yasaları" yürürlüğe girinceye kadar, uzun bir süre ağır işlerde bile "ucuz igücü" olarak çok küçük yaşta "çocuklar" ve ileri yaştaki insanlar bile çalıştırılmıştır.

"Etienne ihtiyara,

-Uzun süreden beri mi çalışıyorsunuz kömür ocağında?, diye sordu

-Madene indiğimde sekizime bile gelmemiştim. Şimdi elli sekizindeyim. Varın siz hesaplayın gayri.... Önce tumbacı çıraklığı, sonra vagon itecek kadar büyüünce tumbacılık yaptım." (s.12)

Romanda, madende çalışan çocuk işçilerden Jeanlin 11, Bebert 12 yaşındadırlar.

3) Ücretler

Endüstri Devrimi sonrası, XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar tüm kıta işçi-işveren arasındaki hoşnutsuzlukların temelini düşük ücretler oluşturmuştur. Pazarlık güçleri eşit olmayan iki taraf arasında belirlenen ücretler genel seviyesi, işçinin temel ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak kalmıştır. Bu nedenle, düşük ücret seviyeleri, endüstri ilişkileri literatürüne son derece anlamlı bir ifade ile "sefalet ücreti", "ölmeyecek derecede ücret" olarak geçmiştir.

Fransa'da XIX. yüzyılın başlarından son çeyreğine kadar geçen süreçte erkek işçiler için günlük ortalama ücretler 2-2,5 Frank arasında oluşmuştur. Çalışma Ofisi'nin 1850'li yıllarda yayınladığı istatistiklerde bir işçi ailesinin, ulaştırma ve eğitim giderleri hariç aylık masrafının 90 Frank civarında olduğu belirtilmiştir. Bu durumda, gündelik 2.5 Frank kazanan bir işçinin ayda 75 Frank gelire ortalama 90 Franklık giderini karşılamakta güçlük çekeceği açıktır. Kaldı ki, ailenin çocuk sayısı arttıkça bu güçlüğü daha da artması kaçınılmazdır.

Germinal'de işçilerin aldıkları ücretler ile ilgili bazı teknik ayrıntıları bulmak mümkündür: Ücret ödeme süresi; 15 gün (s.161), günlük ücret;

çocuklara bir Frank, kadınlara iki, orta yaştaki erkeklere üç Frank (s. 21 ve 157), ücret tahakkuku; bilfiil çalışılan günler için yapılır.

Ücretler genel seviyesinin çok düşük olduğu, işçilerin geçim sıkıntısı çektikleri roman boyu yakınmalarından anlaşılmaktadır:

"-Et yüzü gördüğümüz yok; etten geçtik ekmek bulabilsek bin şükür"(s. 11).

Romanın kadın kahramanlarından Maheude, bakkal Maigrat'a adeta yalvararak; "-Dünkü gibi eli boş döndürme beni, cumartesiye kadar aç oturacak değiliz ya...Bütün istediğim iki ekmek" (s.79-81).

Sanayi Devrimi sonrası, ücretler genel seviyesinin, Devlet'in endüstri ilişkilerinde "düzenleyici" olarak rol almasına kadar, daima "tunç sertliği"yle "geçimlik ücret" seviyesinde kaldığı, David Ricardo'nun ifadesiyle "boş kursaklar dengesi"(équilibre des ventres vides)oluşturduğu romanda gayet net olarak vurgulanmıştır:

"-Ücretleri yükseltmek kolay mı, çelik gibi bir kâr yasası, ücretleri en alt düzeyde yani işçilerin ölmemesine ve bol bol çocuk yapmasını sağlayacak düzeyde tutuyor. Biraz daha düşürseler, işçiler açlıktan geberir, yeni gelen işçilerse daha yüksek ücret ister. Biraz yükseltmeye kalksalar işsiz sayısının çokluğu buna engel olur. Boş kursaklar dengesidir bu." (s. 125).

Germinal'de, ücretlerin yetersiz olması nedeniyle işçi ailesinin tüm fertleri; küçük çocuklar ve eşlerin de çalışmak durumunda kaldığı görülmektedir. Bu durum, kuşkusuz ücretler ile emek arzı arasındaki doğrusal ilişkinin, düşük refah seviyesinde "tersine elastikiyet" kazandığının bir göstergesidir. Düşük refah seviyesinde, ücretler azaldığında normal olarak emek arzının da azalması gerekirken aksine artma eğilimi gösterebilir. Dolayısıyla Germinal'deki gibi, geçim sıkıntısı çeken aileler, ailenin çalışmayan üyelerini, çocuk* ve eşlerini de emek arzına dahil etmek zorunda kalmışlardır.

* İngiiz Rahip Malthus'un, bazı bilim adamları tarafından eleştirilen "Nüfus Teorisi"nde ileri sürdüğü "Ücret artışları nüfus artışını tahrik eder." iddiası, Germinal'de ve Dokumacılar'da görüldüğü üzere tutmamış; Malthus'un aksine "düşük ücretler"in nüfus artış hızını kamçılacağı görülmüştür. Zira, her iki esere konu edilen işçi aileleri çok çocukludur.

B- DOKUMACILAR'DA EMEĞİN İSTİSMARI

Gerhart Hauptmann, Alman edebiyatında natüralizmi tiyatroya uygulayan bir yazardır. Dokumacılar'a konu edilen olay örgüsü, 1848 Devrimi öncesinde yazarın doğduğu Silezya'da Peterswaldau ve Langenbielau'da cereyan etmiş gerçek hayattan alınmıştır. Yazar, eserinde babasına hitaben yazdığı ithaf yazısında; "Gençliğinde, burada betimlediğim kimseler gibi yoksul bir dokumacı olan büyükbabam hakkında anlattıklarım, bu eserimin özünü oluşturmuştur." diyerek olay örgüsünün gerçekliğini belirttiği gibi, büyükbabasının uğradığı istismarı, kötü çalışma koşullarının doğruluğunu yeni bir dokumacılar grubu üzerinde de gözlemlemiştir.

Hauptmann, natüralist yazarların yaptığı gibi, eserini yazmadan önce 1848 Ayaklanmasıyla ilgili belge ve dokümanları bir bir incelemiş; tiyatrosuna konu ettiği olayların geçtiği Silezya'daki yerleşim birimlerine inceleme gezisine gitmiştir; (Salihoğlu, 1984: 51) zira, oyunun 4. perdesi 1848 Mart Ayaklanmasını sembolize eden bir bölümdür.

Dokumacılar, tiyatro eseri olması bakımından, çalışma koşullarının detayları, ağırlıklı olarak anlatım (narration) esasına dayalı eserlerdeki, bir romandaki kadar okuyucuya sunulamamıştır. Buna rağmen, Dokumacılar'da çalışma koşullarının (işyerleri olarak) elverişsizliği, sahnede elverdiği ölçüde resmedilmiş; ücretlerin yetersizliği, çekilen sefaletler bizzat dokumacıların ağzından verilmiştir. Bu eserde de, çalışanların en büyük sorunu, işverenlerin ücretler konusundaki katı tutumları, buna bağlı olarak dokumacıların sefalet düzeyinde sürdürdüğü bir hayattır.

Hauptmann, Dokumacılar'ı kaleme almasındaki ana sebebin "merhamet duygusu" ve aynı şekilde "sosyal adalet" düşüncesinin etkili olduğunu belirterek Silezya'daki çulhaaların/dokumacıların sefalet ve ümitsizlik içindeki yaşamlarını, nasıl mücadele verdiklerini bu oyunla gözler önüne sermek istemiştir (Salihoğlu, 1984: 53).

1) Çalışma Koşulları

Oyunun ikinci ve beşinci perdesindeki dekordan anlaşıldığı üzere, o yıllarda Silezya'da dokuma işçilerinin bir kısmı işverenden iş alıp kendi evinde kurduğu tezgahlarda çalışmaktadır. İki ayrı dokumacı ailesine ait evin yıkık dökük harap vaziyette bir gecekondu olduğu görülmektedir.

İşverenden götürü usulde iş aldıkları anlaşılan dokumacıların çalışma saatleri, kuşkusuz gün içinde fırsat bulunduğu her saattir; iş, Dokumacı Backer'in ifadesiyle "Sabahın köründen gecenin geç saatlerine kadar" (s. 18)* sürer.

Dokumacıların uzun süre tezgahın başında oturup hareketsiz kalmaları, ipliklerin yıkanması ve boyanmasının rutubetli ortamda yapılması meslek hastalığı olarak "romatizma" ya neden olduğu; çalışanların "Her bir yanımı romatizma ağrıları sardı. Parmaklarımın haline bak!" (s.34) gibi yakınmalarından anlaşılmaktadır. Bu konuda bir başka tespit; Engels'in, Almanya'da babasının fabrikasında çalışan çocuk ve kadın dokumacıların günde 16 saat çalıştığı, bunların çoğunun sefalet ya da veremden öldükleriyle ilgili ifadeleridir (Garaudy, 1975: 16; Uzun, 2000, 211).

2) Çalışma Yaşı

Bu dönemde, ücretlerin yetersizliği, Germinal'de olduğu gibi aile fertlerinin eli iş tutanlarını; çocuk, yaşlı demeden çalışmak zorunda bırakmıştır. Dokumacı Baumert ve Hilse ailelerinde kadın erkek eşler, büyükanne büyükbabalar, çocuklar genç kızlar hepsi çalışmak mecburiyetinde kalmışlardır. Bu aileler dışında oyunda yer alan diğer kadın/erkek dokumacıların çoğu ileri yaşta; 65 yaşın üzerindedir. Oyundaki dokumacı çocukların en küçüğü 14 yaşındadır.

3) Ücretler

Oyunda, parça başı ücret olarak "on üç buçuk groşen"den bahsedilmiştir. Söz konusu ücretin yetersizliği oyun boyunca dokumacıların yakınmalarından anlaşılmaktadır. Dokumacı Backer, dokumasını işverene teslim edip, alacağı ücretin "13.5 groşen olduğunu öğrenince "Buna ücret değil, cimri sadakası denir." şeklinde tepki göstermiştir. Düşük ücretlerin neden olduğu sefalet, işçi ailesini canından bezdirecek boyutlara varmış olmalı ki, Anne Baumert "Bizim için en iyisi ne biliyor musun? Yaratıcı halimizi görse de acıyıp bu dünyadan alıp götürürse (s. 31).

* Göndermeler için Bkz. **Dokumacılar, 2. Baskı**, İmge Yayınevi, Ankara, 2001.

Dokumacı Bayan Heinrich'in sefaleti dile getirirken yakınmaları da aynı boyuttadır:

“Zavallı çocuklarım açlıktan ölüyor. Sanki yaşamıyorum da ölmüşüm; dokuz tane can, yemek isteyen boğaz, bunları bir defa olsun doyurmak gerek. Ne ile doyacaklar? Dün akşam bir dilim ekmek vardı; en küçük olan ikisine bile yetmedi. Azıcık patatesimiz vardı, onu da geçen günkü sel götürdü (s. 31)”

Diğer taraftan, dokumacılara verilen düşük ücretler yetmiyormuş gibi, işverenlerin üretilen dokumada maksatlı olarak işçilik hataları bulmaları, tartıda hile yapma gibi daha az ücret ödeyebilme yollarına da başvurdukları dokumacıların yakınmaları arasındadır (s. 17).

Oyundaki dokumacı aileler, Germinal'deki gibi, aileye kazanç sağlaması amacıyla çok çocukludur; Bayan Heinrich'in dokuz çocuğu; Baumert'lerin beş çocuğu vardır.

Sonuç

Sanayi Devrimi sonrası, Avrupa'nın bazı ülkelerinde emeğin acımasızca sömürüldüğü pek çok sosyal siyasetçi, iktisatçı ve edebiyatçının eserlerinde yer almıştır. Ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, yaklaşık elli yıl gibi uzun süren emeğin istismarı süreci, kuşkusuz insanlık tarihinde yer alan kara lekelerden birini oluşturmuştur.

Söz konusu dönemde emeğin istismar edilmesi, monarşik devlet şekline tepki olarak doğan liberal yönetim anlayışının, Dokumacılar'daki ifadeyle “Bıçak kemiğe dayanana kadar” çalışma hayatına “düzenleyici” olarak bile müdahaleden uzun bir süre kaçınması, keza daha çok kazanmak isteyen kapitalist zihniyetli işverenlerin liberal devletin bireylere sağladığı özgürce “akit yapma” imkanıyla güç dengesini kendi lehlerine kullanarak güçsüz durumdaki işçilere istediği şartları dikte ettirebilmelerinin açık bir sonucudur. Liberal devletin ve işverenlerin ihmali emeğin istismarina; işçi kesiminin yarım asır aç ve sefil bir hayat sürdürmesine neden olmuştur.

Ne var ki, XIX. yüzyılda sömürüye maruz kalan işçi sınıfı, başlangıçta kadercı bir zihniyetle haksızlıklara boyun eğmiş; ancak bir süre sonra “Zincirlerinden başka koparacakları bir şeyleri” kalmadığını anladıklarında sömürüye başkaldırarak; Liberal devletin çalışma hayatına müdahale etmeme kararlılığını bozacak boyutta 1848'de ve daha sonraki yıllarda olduğu gibi

Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ayaklanarak hak arama mücadelesini bizzat kendilerinin vermeleri gerektiğini anlamıştır. Liberal devlet, işçi sınıfının başkaldırısı, ayaklanması ve tedhiş hareketlerine giriştikten sonra ancak durumun ciddiyetini fark etmiş; XIX. yüzyılın ortalarından sonra çalışma hayatını çıkardığı "yasa"larla düzenlemek zorunda kalmıştır.

Gerek *Germinal*'de, gerekse *Dokumacılar*'da emeğin istismarı gerçekçi bir üslupla ele alınmış; her iki eserde de sömürünün, günde 16 saate yaklaşan uzun mesai saatleri ve ücret yetersizliğinin neden olduğu sefalet, salgın hastalıklar, işyerlerini tahribe varan tedhiş hareketleri, keza sınıf çatışması gibi toplumsal sonuçları, bütün çiplaklığıyla gözler önüne serilmiştir.

KAYNAKÇA

- ABASTADO, Claude (1970). *Germinal Zola*, Profil d'une Oeuvre, Hatier, Paris.
- BALCI, Yusuf (1995). "Geçmişten Geleceğe Çalışma İlişkileri", *Çerçeve*, Mayıs-Temmuz 1995, İstanbul.
- BRIZON, Pierre (1977). *Emeğin ve Emekçilerin Tarihi*, Onur Yayınları, Ankara.
- EKİN, Nusret (1994). *Endüstri İlişkileri*, 6. Baskı, Beta, İstanbul.
- GARAUDY, Roger (1975). *Marks İçin Anahtar*, Çev. A. Taner Kışlalı, Ankara.
- GÜLMEZ, Mesut (1983). *Türkiye'de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)* Todaie Yayını, Ankara.
- SALİHOĞLU, Hüseyin (1984). "Alman Edebiyatında Natüralizm", *HÜ. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 2. Ankara.
- UZUN, Ahmet (2000). "Sanayi Devrimi Esnasında Çalışma Şartları", *Prof. Dr. Nusret Ekin'e Armağan*, Tühis Yayını, Ankara.
- TAŞKENT, Savaş (1993). "İşyeri sendika Temsilciliği", *İş Hukukunun Ulusal ve Uluslar arası Temel ve Güncel Sorunları*, Beta, İstanbul.